Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını Yayın No: 235

PROF. DR. ALİ BALCI'YA ARMAĞAN

Editörler

Prof.Dr. İnayet Aydın

Yardımcı Editörler:

Arş. Gör. Dr. İnci Öztürk

Arş. Gör. Tuğba Güner Demir

Arş. Gör. Özge Erdemli

Arş. Gör. Burcu Toptaş

2021

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 702

ISBN: 978-605-136-509-1

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No:10
06510 Beşevler /ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 31/03/2021

Eğitim Liderliği Araştırmalarında Deneysel Desenlerin Yeri

Tuncer Fidan[1], Pınar Ayyıldız[2], Türker Kurt[3]

Özet

Bu çalışmanın amacı eğitim liderliği ile ilgili nicel çalışmalardaki desen seçiminden kaynaklanan temel yöntembilimsel sorunların betimlenmesi ve bu sorunların üstesinden gelmek için deneysel desenlerin nasıl kullanılabileceğinin ortaya konmasıdır. Bu kapsamda deneysel olmayan ve deneysel desenler betimlenmiş ve her bir desenin üstünlükleri ve zayıflıkları tartışılmıştır. Eğitim liderliği alanyazınında büyük bir ağırlığı olan deneysel olmayan çalışmaların eğitim liderlerinin ortaya çıktığı toplumsal gerçekliği betimlemede ve neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymada zayıflıkları bulunduğu ileri sürülmektedir. Bağımsız değişkenin belirli ölçüde manipülasyonunu içeren ancak deney ve kontrol gruplarından yoksun olan yarı deneysel araştırmalar ise neden-sonuç ilişkilerini betimlemede deneysel olmayan çalışmalara göre üstünlüklere sahiptir. Hem bağımsız değişkenlerin manipülasyonunu hem de deney ve kontrol gruplarını içermeleri nedeniyle saha deneyleri liderliğin gerçekleştiği doğal çevrede neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyma olanağı tanıyabilmektedir. Laboratuvar deneyleri ise kontrollü bir çevrede yürütülmeleri nedeniyle liderliğin gerçekleştiği doğal çevreyi betimlemede sorunlara yol açabilmektedir. Sonuç olarak, deneysel olmayan çalışmalara göre neden-sonuç ilişkilerini betimlemede üstünlüğe sahip olmalarından ve laboratuvar deneylerine göre liderliğin gerçekleştiği doğal çevreyi betimlemede üstünlüğe sahip olmalarından dolayı eğitim liderliği çalışmalarında yarı deneysel çalışmalara ve saha deneylerine ağırlık verilmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Eğitim liderliği, deneysel olmayan desenler, yarı deneysel desenler, deneysel desenler.

[1] *Sorumlu yazar*, Dr., İç Denetçi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İç Denetim Birimi, 0000-0002-9954-1004, tuncerfidan@gmail.com

[2] Dr. Öğrt. Üyesi, Ankara Bilim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, 0000-0002-2644-7981, pinarayyildiz@yahoo.com

[3] Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 0000-0001-9372-1736, turkerkurt@gmail.com

Giriş

Okul geliştirme ve eğitim reformu gibi değişim hareketlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte eğitim liderliği konusu akademik ve bürokratik çevrelerde ilgi odağına dönüşmüştür. Bu ilgi eğitim liderliği alanyazınında bir yayın patlamasına yol açmıştır (Mertkan, Arsan, Inal Cavlan & Onurkan Aliusta, 2017). Şüphesiz ki araştırmaların birçoğu alanyazına katkı sağlamak ve uygulayıcıların karşılaştıkları sorunlara çözümler geliştirmek amacıyla yapılmaktadır. Ancak prestijli araştırma üniversitelerinde kadro bulabilmek, akademik unvan ölçütlerini karşılayabilmek, prestijli indekslerde taranan dergilerde yayın yapabilmek ve "yayınla ya da yok ol" anlayışının etkisi altında kalmak gibi çevresel baskıların da bu yayın patlamasında etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür; zira popüler konularda yayın yapma olanakları görece daha fazladır (Alvesson, Gabriel & Paulsen, 2017). Örneğin eğitim liderliği hakkındaki yayınların %70'ine yakını Batı dünyasında yapılmış araştırmalardan oluşmaktadır. Bu husus dünyanın geri kalanındaki araştırmacıları ister istemez Batı dünyasında talep gören konulara yönlendirmektedir (Mertkan vd., 2017). Başka bir ifadeyle, eğitim liderliği araştırmalarının Batı dünyasında üretilmiş, ancak üretildikleri bağlamlardan koparılmış popüler kavramların egemenliğinde olduğunu ifade etmek mümkündür. Liderlik araştırmalarının konuları ve yöntemlerine ilişkin sorunlar birbirinden etkileniyor ve birbirini besliyor gibi görünmektedir (Hallinger, 2010).

Farklı kültürlerde üretilmiş liderlikle ilgili kavramlara odaklanmak, o kavramlara uygun ölçme araçlarının kullanımını, yorumlarda önceki çalışmalara atıf yapılmasını, öneri ve stratejilerin de kullanılan kavrama uygun olarak geliştirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca liderlikle ilgili geliştirilen kavramlar genellikle liderliğin gerçek yaşamdaki etkilerinden veya liderin o statüye nasıl eriştiğinden ziyade mevcut liderlerin tutumlarına odaklanmıştır. Bu nedenle bu kavramların gerçek yaşamdaki etkisinin ne olduğu, lider davranışlarının takipçilerin davranışlarını nasıl şekillendirdiği veya örgütü nereye taşıdığı ile ilgili konularda gerçek yaşama ait herhangi bir kanıt ortaya koymak her zaman mümkün olmamaktadır (Learmonth & Morrell, 2019). Örneğin, dönüşümsel liderlik genellikle okullar ve çalışanlar üzerinde olumlu etkilere sahip bir liderlik türü olarak betimlenmektedir; fakat dönüşümsel liderlerin takipçilerini nasıl etkiledikleri ve hangi lider davranışlarının hangi dönüşümlere yol açtığı henüz tam olarak ortaya konulamamıştır (Antonakis & House, 2013). Hatta Antonakis ve House (2013) dönüşümsel liderliğin gerçekten örgütleri ve insanları dönüştürebildiğini gösteren bir çalışmanın bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu tartışmalar liderlikle ilgili evrensel kavramlaştırmaların mümkün olmadığı

veya hâlihazırdaki kavramların tamamen işlevsiz oldukları anlamına gelmemektedir, ancak eğitim liderliği ile ilgili araştırmaların toplumsal gerçekliği yansıtmada ve neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymada düşünüldüğünden daha zayıf olabileceğine ilişkin eleştirilere yol açabilmektedir (ör. Antonakis & House, 2013; Hallinger, 2010). Başka bir ifadeyle, liderliğin içinde doğduğu bağlamın koşulları yerine yayın yapma baskısının yol açtığı kavram seçimleri, eğitim liderliği çalışmalarına özgü yöntembilimsel sorunlarla birlikte alınmalıdır. Çünkü bu iki sorun birbiriyle iç içe geçmiş ve birbirini destekleyen karmaşık bir sorunlar yumağı oluşturmuş gibi görünmektedir (Antonakis & House, 2013; Hallinger, 2010).

Bahsi geçen tartışmaların ışığında, bu çalışmanın amacı eğitim liderliği ile ilgili nicel çalışmalardaki desen seçiminden kaynaklanan temel yöntembilimsel sorunların betimlenmesi ve bu sorunların üstesinden gelmek için deneysel desenlerin nasıl kullanılabileceğinin ortaya konmasıdır. Bu kapsamda deneysel olmayan ve deneysel desenler betimlenmiş ve her bir desenin üstünlükleri ve zayıflıkları tartışılmıştır. Ortaya konan betimleme ve tartışmalar ile eğitim liderliği alanyazınındaki temel sorunlara çözümler önerilmesi ve gelecekte yeni araştırma alanları açılması hedeflenmiştir.

Liderlik Çalışmalarının Mevcut Görünümü

Eğitim liderliği değişim hedefleri doğrultusunda okul paydaşlarını etkileme süreci şeklinde tanımlanabilir. Buna göre liderlik yalnızca hiyerarşinin üst basamaklarında yer alan yöneticilere has bir özellik değil, bütün eğitim çalışanlarının üstlenebileceği bir rol olarak görülebilir. Ayrıca etkileme süreci lider rolünü üstlenmek isteyen aktör ile içinden yükseldiği bağlam arasında bir etkileşimi gerektirmektedir. Bu etkileşim hem liderliği dinamik bir role dönüştürmekte hem de değişimi liderliğin odağına yerleştirmektedir. Başka bir ifadeyle, takipçileri değişim sürecine ikna etmek ve bu süreci başarmanın liderliğin en temel ölçütlerinden biri olduğu söylenebilir. Özetle, eğitim liderliği aktör ve bağlam arasındaki değişim amaçlı bir etkileşime dönüşmektedir (Connolly, James & Fertig, 2019; Hallinger, 2018).

Aktör-bağlam arasındaki dinamik etkileşimin ve değişimin sürekliliği, lider davranışlarını şekillendiren bağlamın geçmişteki, şu andaki ve gelecekteki hallerinin kuram geliştirme çalışmaları ve eğitim liderliği araştırmaları tarafından göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Liderleri içinden yükseldikleri bağlamdan ve yarattıkları değişimden ayrı olarak incelemek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle, liderlerin ortaya çıkmasını etkileyen bağlamsal etkenlerle liderlerin eylemlerinden kaynaklanan bağlamsal değişmeler birlikte ele alınmalıdır (Avolio, 2007).

Öte yandan, toplumsal yaşamda tek bir davranışın dahi birden çok nedenden kaynaklanabilme olasılığı söz konusudur. Ancak, liderlik çalışmalarının yöntembilimsel sınırlılıkları nedeniyle ortaya koydukları sonuçlar, Kerlinger ve Lee'nin (2000) bilimin karşısındaki en büyük tehdit olarak ifade ettiği "*post hoc, ergo propter hoc*", yani sonra gelen öncekinden kaynaklanır yanılgısına yol açabilmektedir. Örneğin, çocukların ayakkabı numaraları ile okuma yazma yetenekleri arasında olumlu yönde bir korelasyon bulunması olağandır. Ancak bu durum çocukların okuma yazma yeteneklerinin ayaklarının büyüme hızından kaynaklandığı anlamına gelmez. Yaşla birlikte artan bilişsel gelişim okuma yazma yeteneğinin gerçek yordayıcısıdır. Bu yanılgı özellikle deneysel olmayan çalışmalarda sıklıkla görülmektedir (Kerlinger & Lee, 2000).

Deneysel olmayan araştırma deseni eğitim liderliği alanyazınında büyük bir ağırlığa sahiptir (Ribbins & Gunter, 2002). Deneysel olmayan desenler araştırmacının bağımsız değişken üzerinde kontrolünün olmadığı, katılımcıların deney ve kontrol gruplarına rastgele bir şekilde seçilmediği araştırmaları ifade etmektedir. Enine-kesitsel (cross-sectional) çalışmalar, ilişkisel ve betimsel taramalar, karşılaştırmalı çalışmalar ve vaka çalışmaları deneysel olmayan desen türleridir. Bu tür desenler yeni fenomenlerin keşfedilmesi veya betimlenmesi ve kuram geliştirme amacıyla yapılmaktadır. Ölçek ve/veya görüşme formları aracılığıyla veri toplama/gözlem yapma olanağı sağlamaları araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır (Balcı, 2013).

Bununla birlikte, deneysel olmayan desenler neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyma konusunda etkili olmayabilirler. Örneğin, istismarcı liderlikle çalışanların performansları arasındaki ilişkiyi sınamayı amaçlayan bir çalışmada lider davranışının performansı olumsuz etkilemesi beklenebilir; fakat bu durum, performanstaki azalmanın lider davranışından kaynaklandığı hipotezini kesin olarak kanıtlamayabilir. Zira çalışanların performansını yükseltemeyen lider çaresizlikten istismarcı davranışlar sergilemiş olabilir veya araştırma çoğunlukla düşük performanslı çalışanlarla yapılmış olabilir. Hatta hem liderin istismarcı olmasına hem de çalışanların performanslarının azalmasına yol açan ancak araştırmaya dâhil edilmemiş başka bir değişken söz konusu olabilir. Araştırmacının değişkenleri manipüle edememesi ve katılımcıların yansız bir şekilde dağıtıldığı kontrol ve deney grupları oluşturamaması, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini kesin olarak belirlemesini engellemektedir (Jacquart, Cole, Gabriel, Koopman & Rosen, 2017). Öyle ki kesinlik (rigor) varsayımının karşılanması dahi bu belirsizliği ortadan kaldıramayabilir (Ribbins & Gunter, 2002).

Deneysel olmayan çalışmaların toplumsal gerçekliği betimlemedeki göreli zayıflığı eğitim liderliği araştırmalarında başta bağlamın göz ardı

edilmesi ve içsellik (endogeneity) olmak üzere bir dizi soruna yol açmaktadır (Jacquart vd., 2017). Eğitim liderini içinden yükseldiği ve değiştirilmesinde ön ayak olduğu bağlamdan ayrı olarak, okulların ve eğitim sistemlerinin karmaşıklığını ve kısıtlayıcılığını göz önünde bulundurmadan incelemek eğitim liderliği çalışmalarını sistematik bilgi üretme sürecinden çok gözleme veya kuramsal bilgi birikimine dayanmayan rastlantısal bir çabaya dönüştürme riski taşımaktadır (Clarke & O'Donoghue, 2017). Zira bu tür durumlarda toplumsal gerçeklik değil talep gören popüler kavramlar liderlik çalışmaların odağına yerleşebilmektedir. Bu soyutlanmanın başka bir yan etkisi de okul yaşamının ve liderliğin karanlık yönlerinin büyük ölçüde görmezden gelinmesi veya basit davranışlara indirgenmesidir (Alvesson, 2020). Bunun yanında, bağlamdan soyutlandığında liderlik okul yöneticilerinin belirli durumlarda sergiledikleri davranışlara veya tutumlara indirgenebilmektedir (Connolly vd., 2019). Örneğin, öğretimsel liderliğin öğrenci başarısının güçlü bir öncülü olduğu genellikle kabul görmektedir. Ancak öğrenci ve öğretmen özgeçmişlerini göz önünde bulundurmadan, kurumsal çevrenin ve okul kültürünün etkilerini hesaba katmadan, okul müdürlerinin göreve başlamadan evvelki okulun başarı durumu ile mevcut durum arasındaki farkı gözler önüne sermeden yapılan bir çalışma okul müdürlerinin öğretimsel liderlik rolünü üstlenmeye ne denli istekli oldukları hakkında ipuçları sunabilir. Ancak onların gerçekten öğretimsel lider olduklarını gösteren neden-sonuç ilişkilerini kesin olarak ortaya koyması beklenemez, zira yalnızca görev yaptıkları çevreye uyum sağlamış olabilirler (Naicker, Chikoko & Mthiyane, 2013; Hallinger, 2018).

Nedenselliğin sınandığı çalışmalarda deneysel olmayan verilerin korelasyon yerine doğru neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyan analizlere olanak tanıması çalışmanın tutarlığının göstergesidir. Deneysel olmayan eğitim liderliği çalışmalarının tutarlığına yönelik en büyük tehdit içsellik yanlılığıdır (endogeneity bias). İçsellik yanlılığı regresyon modelinde yordayıcı değişken ile modeldeki hata terimi arasında korelasyon bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle, bağımsız değişken bağımlı değişkenden etkilenmiş veya her ikisi de modele dâhil edilmeyen başka bir değişkenin etkisi altında kalmıştır. İçselliğin ana kaynakları arasında nedensellik (causality) sorunları, seçim yanlılığı (selection bias), ortak yöntem yanlılığı (common method bias) ve dışlanmış değişken yanlılığı (omitted variable bias) yer almaktadır (Jacquart vd., 2017). Nedensellik sorunları bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında neden sonuç ilişkisinin bulunmadığı, aralarında modele dâhil edilmeyen bir aracı değişkenin bulunduğu, tersine nedensellik (reverse causality) ihtimalinin bulunduğu veya her iki değişkenin de aynı anda ortaya çıktığı durumları ifade etmektedir. Seçim yanlılığı katılımcıların deney

grubuna yansız bir şekilde seçilmemesidir. Bu nedenle ulaşılan örneklemin araştırılmak istenen evreni temsil düzeyi düşüktür ve istatistiksel analizler çarpıtılmış sonuçlar sunmaktadır. Ortak yöntem yanlılığı, ölçülmek istenen katılımcıların gerçek tutumları veya görüşleri yerine ortak ölçme yönteminden veya aracından kaynaklanan yapay varyanstır. Bağımsız ve bağımlı değişkenlerin aynı form kullanılarak aynı anda ölçüldüğü araştırmalar için ciddi bir sorundur. Dışlanmış değişken yanlılığı ise modelde yer alması gerektiği halde dâhil edilmeyen değişkenlerden kaynaklı etkilerin modeldeki mevcut değişkenlere atfedilmesidir (Antonakis, Bendahan, Jacquart & Lalive, 2014).

Görüldüğü üzere deneysel olmayan desenler eğitim liderliğinin doğasını toplumsal gerçekliğe uygun bir şekilde betimleme konusunda bağlamın göz ardı edilmesi ve içsellik önyargısı gibi zayıflıklara sahiptir. Bundan sonraki bölümde deneysel desenlerin bu tür zayıflıklara karşı ne tür çareler önerebileceği tartışılmıştır.

Deneysel Desenler

Liderlik araştırmalarında en sık kullanılan deneysel desenleri türleri yarı deneysel desenler, saha deneyleri ve laboratuvar deneyleridir. Her üç desen türü de bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla kullanılmaktadır (Podsakoff & Podsakoff, 2019).

Yarı deneysel desenler. Eğitim liderliği alanında sıklıkla kullanılan yarı deneysel desenler, bağımsız değişkenin belirli ölçüde manipülasyonunu içeren, ancak katılımcıların deney ve kontrol gruplarına yansız seçimi ölçütünü karşılayamayan desenlerdir. Bu desenler kesinlik (rigor) ve deneysel yöntem konularında gerçek deneysel desenleri taklit etmektedirler. Fakat birçok durumda katılımcıları yansız belirleme olanağı olmadığından kontrol grubundan yoksundurlar, bunun yerine karşılaştırma grupları araştırmaya dâhil edilebilir (Sousa, Driessnack & Mendes, 2007). Liderlik eğitimine katılan okul müdürlerinin eğitim öncesi ve sonrası özyeterlik düzeylerindeki değişimi eğitime katılmayan müdürlerle karşılaştırmalı olarak belirleme amacıyla yapılan bir çalışma yarı deneysel çalışmalara örnek gösterilebilir (Petridou, Nicolaidou & Karagiorgi, 2017). Görüldüğü üzere, araştırmacılar çevresel etkenler üzerinde tam kontrol sahibi olmadıklarından bağımsız değişkenler sınırlı bir şekilde manipüle edilebilmektedir. Bu husus aynı zamanda bağımlı değişkendeki varyansın açıklanmasıyla ilgili alternatif hipotez sayısını artırmaktadır. Öte yandan, yarı deneysel çalışmalar gerçek örgütsel çevrelerde yapıldıklarından bulguların genellenebilirlik düzeyleri yüksektir ve uygulamayla yakından ilişkilidir. Bu nedenle çalışmaların dış

geçerlikleri de yüksektir. Katılımcılar doğal çevrelerinde araştırmacıların etkilerinden uzak bir biçimde çalışmaya katıldıkları için fiziksel ve psikolojik zararlar, eşitsizlik, paternalizm ve yanlış bilgi verme gibi etik sorunlar en aza indirgenmektedir (Podsakoff & Podsakoff, 2019). En sık kullanılan yarı deneysel desen türleri öntest-sontest deseni, zaman dizileri deseni, Latin karesi deseni ve faktöriyel desendir (Balcı, 2013; Sousa vd., 2007).

Bağımsız değişkenin manipüle edilmesi nedeniyle deneysel olmayan desenlere göre neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyma konusunda daha hassas olsalar da, yarı deneysel desenlerin çevresel etkenlerin tam olarak kontrol edilmesine olanak tanımaması nedeniyle bağlamın etkilerini tam olarak betimleyemeyeceği söylenebilir. Ayrıca içsellik yanlılığı riskine karşı da kesin bir koruma sağlayamazlar. Zira çevresel koşulların kontrol edilememesi nedensellik sorunlarına ve dışlanmış değişken yanlılığına yol açabilir. Bunun yanında katılımcıların yansız seçilememesi, ulaşılabilen katılımcılar arasındaki farklılıkların sonuçları etkilemesine ve seçim yanlılığının ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Bağımsız ve bağımlı değişkenin aynı formla eş zamanlı toplandığı durumlarda ortak yöntem yanlılığı bu tür çalışmalar için de risk teşkil etmeye devam etmektedir (Antonakis vd., 2014).

Saha deneyleri. Saha deneyleri, yansız olarak seçilen öğretmenlerin, öğrencilerin, grupların veya okulların doğal çevreleri içinde mevcut uygulamanın değiştirilmesi veya yeni bir uygulamanın devreye sokulması gibi bir işleme tabi tutularak yansız bir şekilde seçilmiş olan ve işleme tabi tutulmayan kontrol grubu ile karşılaştırılmasını kapsamaktadır. Saha deneylerinde bağımsız değişken manipüle edilmekte ve katılımcılar deney ve kontrol gruplarına yansız olarak seçilmektedir. Örneğin bir yıl süreyle iki okulda ruhani liderliğin okulları nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymak için müdahale edilmeyen benzer nitelikteki iki okulun kontrol grubu olarak seçilmesi gerekmiştir (Malone & Fry, 2003). Bu şekilde doğal çevrede yürütülen bir deney çalışması daha gerçekçi sonuçlara ulaştırabilmekte ve katılımcıların deneysel işlemi olağan karşılamasını sağlamaktadır. Bu nedenle sonuçların genellenebilirliği genellikle orta ve yüksek düzeydedir. Öte yandan bağımlı değişkenin sahada araştırmacı dışındaki kişilerce manipüle edilmesi bu desenlerin temel zayıflığıdır. Zira manipülasyonun niteliği hakkında soru işaretlerine yol açmaktadır. Bunun yanında çevresel etkenler üzerinde tam bir hâkimiyete olanak tanımamaktadır. Bu da neden-sonuç ilişkileri konusundaki alternatif açıklamaların varlıklarını korumasına ve saha deneylerinin tekrarlanabilirliklerinin azalmasına yol açmaktadır (Podsakoff & Podsakoff, 2019). Öntest-sontest deseni, zaman dizileri deseni, öntest-sontest kontrol grup deseni, sontest kontrol grup deseni ve faktöriyel desen en sık kullanılan deneysel desenler arasında yer almaktadır (Balcı, 2013).

Deneysel desen ölçütlerinin belirli özellikteki bağlamlarda gerçekleştirilmesi nedeniyle saha deneylerinin neden-sonuç ilişkilerini incelerken bağlamı göz ardı etmedikleri söylenebilir. Özellikle katılımcıların deney ve kontrol gruplarına yansız seçimi, seçim yanlılığı riskini azaltmaktadır. Manipüle edilen değişkenin sonuçlarının deney ve kontrol gruplarında karşılaştırılması nedensellikle ilgili sorunları da asgari düzeye indirebilmektedir. Öte yandan, çevresel etkenlerin tam olarak kontrol edilememesi dışlanmış değişken yanlılığına yol açabilmektedir. Ayrıca bağımsız ve bağımlı değişkenler aynı ölçme aracıyla eş zamanlı olarak ölçüldüğü takdirde ortak yöntem yanlılığı sorunu ortaya çıkabilmektedir (Antonakis vd., 2014; Jacquart vd., 2017).

Laboratuvar deneyleri. Bir araştırmacı tarafından bir taraftan çevresel etkenler kontrol altında tutulurken bir taraftan da bir veya daha fazla bağımsız değişkenin manipüle edildiği ve bir veya daha fazla sayıdaki bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin sınandığı çalışmalardır. Laboratuvar deneyleri diğer deneysel çalışmalar gibi neden-sonuç ilişkilerini sınamak amacıyla yapılmaktadır. Yalnız laboratuvar deneyleri bu amaca ulaşma konusunda diğer deneysel çalışmalara göre daha etkilidirler, zira araştırmacı çevresel etkenler ile bağımsız değişkenler üzerinde tam bir kontrole sahiptir ve katılımcılar deney ve kontrol gruplarına yansız bir şekilde seçilmişlerdir. Örneğin Van Knippenberg ve Van Knippenberg (2005) tarafından yapılan bir laboratuvar deneyinde liderlerin fedakârlık düzeyleri ile lider etkililiği ilişkisinde katılımcıların liderlik prototiplerinin farklılaştırıcı etkisinin sınandığı faktöriyel desen kullanılmıştır. Buna göre 174 katılımcı liderlerin fedakâr olduğu ve olmadığı (2x2) ve liderin katılımcı prototipine uygun olduğu ve olmadığı (2x2) şeklindeki gruplara yansız olarak seçilmiştir. Deneysel müdahale doğrudan araştırmacılar tarafından yapılmıştır (Van Knippenberg & Van Knippenberg, 2005). Bu şekilde son derece kontrollü bir çevrede yapılması sonuçları açıklayabilecek alternatif açıklamaların sayısını azaltmakta ve sonuçların tekrarlanabilirlik düzeyini yükseltmektedir. Bununla birlikte, yarı deneysel desenler ve saha deneyleri laboratuvar deneylerine göre araştırmacılar tarafından daha çok tercih edilmektedir. Zira laboratuvar ortamı yapay ve gerçeklikten uzak bir çevredir ve katılımcıların deneysel müdahale konusundaki farkındalığı olağandışı davranışlar sergilemelerine yol açabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı laboratuvar çalışmalarının genellenebilirlik düzeyleri diğer deneysel çalışmalara göre düşüktür. Ayrıca deneysel müdahalenin niteliğine göre etik sorunlara yol açabilmektedir (Podsakoff & Podsakoff, 2019).

Laboratuvar deneylerinin yapay niteliği liderliğin içinden doğduğu ve şekillendiği bağlamın tam olarak yansıtılmasına olanak tanımayabilir. Öte

yandan nedensellikle ilgili sorunların görece en az görüldüğü çalışmalardır. Bunun yanında kontrollü laboratuvar çevresi dışlanmış değişken yanlılığı riskini de azaltmaktadır. Deney ve kontrol gruplarına katılımcıların yansız seçimi seçim yanlılığı riskini azaltabilmekte, ancak seçilen katılımcıların evreni temsil etmeme tehlikesini ortadan kaldıramamaktadır. Kontrollü ortam aynı katılımcılardan sürekli veri toplama olanağı tanıdığından ortak yöntem yanlılığının ortaya çıkma ihtimali azalabilir, ancak araştırmacılar bağımsız ve bağımlı değişkeni aynı form ile eş zamanlı olarak ölçmek istedikleri takdirde önlem almaları gerekebilir (Antonakis vd., 2014; Jacquart vd., 2017).

Tartışma ve Sonuç

Eğitim liderliği çalışmalarında kullanılan araştırma desenleri üzerinde düşünülmesini ve alanda kullanılan çalışmalarda yöntembilimsel çeşitliliğin artırılmasını zorunlu kılan çeşitli sorunlar söz konusudur. Zira liderliğin ortaya çıktığı gerçeklik ile bu çalışmaların kapsayabildiği gerçeklik arasında farklılık bulunabilmektedir. Eleştirel gerçekçilik perspektifinden eğitim liderliği bağlamının iç içe geçmiş geçmiş reel, aktüel ve ampirik boyutlardan oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Aktüel boyut eğitim liderliğinin gerçekleşme alanıdır. Ampirik boyut liderliğin ölçüldüğü alandır. Aktüel ve ampirik boyutu kapsayan reel boyut ise liderliğin ortaya çıkmasına yol açan bağlamsal mekanizma ve yapıları üreten en dıştaki alandır. Bu üç alan neden-sonuç ilişkileri şeklindeki fenomen akışları ile birbirlerine bağlanmışlardır (Bhaskar, 2008). Buna göre ontolojinin, yani eğitim liderliğinin alanının epistemolojiden ibaret olmadığını, hatta liderlikle ilgili ampirik çalışmaların ontolojik alanın çok küçük bir kısmını kapsayabildiğini söylemek mümkündür. Zira önemli olan epistemolojik alanın sınırlarını reel boyutu kapsayacak ölçüde genişletebilmektir. Fakat reel ve aktüel alanların dinamik yapısı liderlerin ortaya çıktığı bağlamı değişken kılmakta ve neden-sonuç ilişkilerini de karmaşıklaştırmaktadır (Krauter, 2020).

Deneysel olmayan çalışmaların bağlamın betimlenmesi ve neden-sonuç ilişkileri konusundaki zayıflığı tamamen işlevsiz oldukları anlamına gelmemelidir. Zira bu araştırmalar açımlayıcı ve gelecekteki deneysel çalışmalar için hazırlık niteliğinde çalışmalardır. Sahip oldukları zayıflıklara karşı tek kuram kullanımından kaynaklanabilecek yanlılığı ortadan kaldıracak şekilde birden fazla kurama ve/veya yoğun saha gözlemlerinin yapıldığı nitel çalışmalara dayalı olarak hipotezlerin geliştirilmesi önerilebilir. Ayrıca içsellik yanlılığı konusunda önlemler alınması önerilebilir (Jacquart vd., 2017; Ribbins & Gunter, 2002).

Laboratuvar deneyleri ise neden-sonuç ilişkilerini soyutlamak için iç içe geçmiş katmanlardan oluşan eğitim liderliğine ilişkin gerçekliğin göz ardı

edilmesine yol açabilirler. Gerçeklikten soyutlanmış katılımcıların tepkilerinin de ne denli gerçekçi olduğu yönünde şüphelere yol açabilir. Özellikle bağlama göre değişme olasılığı az olan davranışların ölçülmesinde kullanılmaları önerilebilir (Podsakoff & Podsakoff, 2019). Fakat liderliğin merkezinde yer alan aktör-bağlam etkileşimi, eğitim liderliğinin ortaya çıktığı doğal çevrelerde yürütülen yarı deneysel çalışmaların ve saha deneylerinin kullanımını öne çıkarabilir. Ayrıca bağımsız değişkenlerin manipülasyonuna olanak tanımaları nedeniyle bu tür çalışmalar neden-sonuç ilişkilerini ortaya koymada deneysel olmayan desenlere göre açık bir üstünlüğe sahiptir (Van Knippenberg & Van Knippenberg, 2005).

Sonuç olarak, deneysel olmayan ve deneysel desenlerin temel amacı çok katmalı bir gerçeklik içinde ortaya çıkan ve gelişen eğitim liderliğiyle ilgili neden-sonuç ilişkilerini betimlemektir. Bu durum ise liderin ve bağlamsal etkenlerin hangi mekanizmalar aracığıyla birbirlerini etkileyerek şekillendirdiklerini ortaya konması ile mümkündür (Krauter, 2020).

Kaynakça

Alvesson, M. (2020). Upbeat leadership: A recipe for–or against–"successful" leadership studies. *The Leadership Quarterly*, *31*(6), 1-12. Doi: 10.1016/j.leaqua.2020.101439.

Alvesson, M., Gabriel, Y., & Paulsen, R. (2017). *Return to meaning: A social science with something to say.* Oxford: Oxford University Press.

Antonakis, J., Bendahan, S., Jacquart, P., & Lalive, R. (2014). Causality and endogeneity: Problems and solutions. In David V. Day (Ed.), *The Oxford handbook of leadership and organizations* (pp. 93-117). Oxford: Oxford University Press.

Antonakis, J., & House, R. J. (2013). A re-analysis of the full-range leadership theory: The way forward. In B. J. Avolio, & F. J. Yammarino (Eds.). *Transformational and charismatic leadership: The road ahead* (pp. 35–37). Amsterdam: JAI Press.

Avolio, B. J. (2007). Promoting more integrative strategies for leadership theory-building. *American Psychologist, 62*(1), 25-33.

Balcı, A. (2013). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler* (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara Pegem Akademi.

Bhaskar, R. (2008). *A realist theory of science*. London: Routledge.

Clarke, S., & O'Donoghue, T. (2017). Educational leadership and context: A rendering of an inseparable relationship. *British Journal of Educational Studies, 65*(2), 167-182.

Connolly, M., James, C., & Fertig, M. (2019). The difference between educational management and educational leadership and the importance of educational responsibility. *Educational Management Administration & Leadership, 47*(4), 504-519.

Hallinger, P. (2010). Making education reform happen: is there an 'Asian'way?. *School Leadership and Management, 30*(5), 401-418.

Hallinger, P. (2018). Bringing context out of the shadows of leadership. *Educational Management Administration & Leadership, 46*(1), 5-24.

Jacquart, P., Cole, M., Gabriel, A. S., Koopman, J., & Rosen, C. C. (2017). Studying leadership: research design and methods. In John Antonakis & David V. Day (Eds.), *The nature of leadership* (pp. 411-437). Los Angeles, CA: Sage Publications.

Kerlinger, F. N., & Lee, H. (2000). *Foundations of behavioral research*. Orlando, FL: Hartcourt College Publishers.

Krauter, J. (2020). Explaining leadership: a framework for a layered ontology of leadership. *Journal of Critical Realism, 19*(5), 500-521.

Learmonth, M., & Morrell, K. (2019). *Critical perspectives on leadership: The language of corporate power.* New York, NY: Routledge.

Malone, P. F., & Fry, L. W. (2003, August). Transforming schools through spiritual leadership: A field experiment. Paper presented at the Annual Meeting of the Academy of Management, Seattle-Washington.

Mertkan, S., Arsan, N., Inal Cavlan, G., & Onurkan Aliusta, G. (2017). Diversity and equality in academic publishing: The case of educational leadership. *Compare: A Journal of Comparative and International Education, 47*(1), 46-61.

Naicker, I., Chikoko, V., & Mthiyane, S. E. (2013). Instructional leadership practices in challenging school contexts. *Education as Change, 17*(1), 137-150.

Petridou, A., Nicolaidou, M., & Karagiorgi, Y. (2017). Exploring the impact of professional development and professional practice on school leaders' self-efficacy: A quasi-experimental study. *School Effectiveness and School İmprovement, 28*(1), 56-73.

Podsakoff, P. M., & Podsakoff, N. P. (2019). Experimental designs in management and leadership research: Strengths, limitations, and recommendations for improving publishability. *The Leadership Quarterly, 30*(1), 11-33.

Ribbins, P., & Gunter, H. (2002). Mapping leadership studies in education: towards a typology of knowledge domains. *Educational Management & Administration, 30*(4), 359-385.

Sousa, V. D., Driessnack, M., & Mendes, I. A. C. (2007). An overview of research designs relevant to nursing: Part 1: quantitative research designs. *Revista Latino-Americana de Enfermagem, 15*(3), 502-507.

Van Knippenberg, B., & Van Knippenberg, D. (2005). Leader self-sacrifice and leadership effectiveness: the moderating role of leader prototypicality. *Journal of Applied Psychology, 90*(1), 25-37.